

חנה ארנדט נגד מדינת ישראל

חנה ארנדט התכרצה לשיעור המחנך שהתנהל בבית העם בירושלים כאשת־רוח ועט מבריקה, כאשה בין גברים וכיהודייה גולה בין ישראלים. הסערה היתה בלתי נמנעת. היא פירקה את המיתוס המניכאי של השואה והציגה תיזות קשות על הקלות שבה הפך רצח המונים ל"נורמלי" ושיתוף הפעולה עם רצחנות המשטר, גם מצד חלק מן הקורבנות, נעשה לשגרת חיים.

עדית זרטל

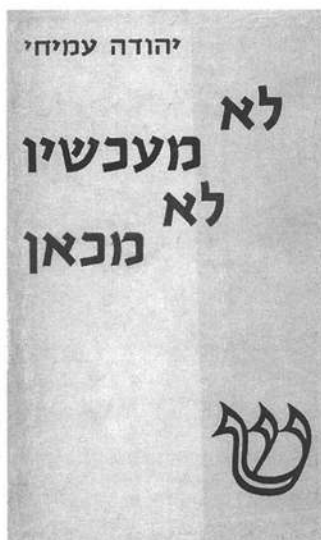
אני חש זאת בכל האובדן והאימה הניבטים מעיניהם היהודיות, החכמות, היודעות לסבול כל כך מאחורי גדרות מחושמלות... אני מרגיש כי מתוך כל הזוועה וחוסר האונים צומח ועולה בי כוח עצום להיות חזק; חזק עד דמעות; חד כמו סכין; שקט ואיום; כזה אני רוצה להיות! אני רוצה לדעת ששוב לא יביטו עיניים תהומיות מאחורי גדרות חשמל! הם לא יביטו כך רק אם אהיה חזק! אם נהיה כולנו חזקים! יהודים חזקים וגאים! לעולם לא להיות מובלים שוב לטבח! (פניגר 1972, 52–53).

חייל צעיר זה, עופר פֶּניגר, שבהמשך מכתבו כתב בתמימות שוברת לב על נפלאות חיילותו, נהרג כעבור קצת יותר מארבע שנים בקרב על ירושלים במלחמת 1967. סיפור חייו ומותו של פניגר, כמו של רבים מבני דורו, כך אפוא באמצעות המאורע ההיסטורי המאורגן של משפט אייכמן, את הקטסטרופה היהודית המוחלטת עם מה שנתפס כניצחון הישראלי המוחלט – ראשית גאולה "מקודשת בדם".

מארגני המשפט ביקשו קודם כל לפרוש באמצעותו את מגילת הייסורים היהודית לכל אורכה ולהציג את השואה בתור שיאה הזוועתי במיוחד, ולהתריע שהאויב האנטישמי בשער, תמיד. בתוך הטיעון ההיסטוריוסופי הזה, שעמד בבסיס המשפט, הובלעה התפיסה הציונית־ישראלית שרק מדינה יהודית "המסוגלת להכות בחזרה", כדברי בן־גוריון, תוכל להבטיח את קיומו של העם היהודי. המשפט בא גם להוכיח שישראל אינו שוכח ואינו מוחל, וזאת לאחר שבמשך יותר מעשור הודחקה במאורגן חוויית השואה מן הספירה הציבורית ("זה היה זמנם של הגיבורים, לא של הקורבנות"; Finkelkraut 1989, 37) וזיכרון הקט־סטרופה היהודית אף הומר כביכול בכספי השילומים הגרמניים.³ המשפט גם היה אמור להחזיר להנהגה המדינית של ישראל, שהיתה הנהגתו של היישוב בתקופת השואה, את רסן הזיכרון הקיבוצי המאורגן סביב השואה שניזוק אנושות בעקבות משפט קסטנר (ויץ 1995; ראו בילסקי בגיליון זה). עוד נועד המשפט להכריז על ייחודיותה של השואה היהודית, ומכאן על זכותו של בית משפט יהודי במדינת ישראל – היורשת החוקית והמעשית

"משפט ירושלים היה משפט היסטורי מפני שהוא היה משפט אנטי היסטורי", כתב נתן אלתרמן בתחילת יוני 1962, שבוע אחרי שאדולף אייכמן הוצא להורג בידי תליין ישראלי. זה היה משפט "אשר צרר את טבח היהודים זו הפעם הראשונה לא בכרכים של ספרי קורות העתים והמחקר, אלא בתוך תיק משפטי יהודי אשר סומן בתווית 'תיק פלילי 41/60'". וזה מה ששיווה לו, כתב אלתרמן, את "מימדי האדירים שבכוחם הוא ניצב כאחד המאורעות הגדולים בדברי ימי ישראל" (אלתרמן 1962). אכן, זה היה מאורע מרכזי בתולדות ישראל, ששינה את תפיסתם העצמית של ישראלים רבים,¹ אבל לא דווקא במובן שלו, טען אלתרמן. שכן, משפט פלילי כהלכתו הוא לא היה.² לעומת זאת, פואמה פדגוגית מסעירה, אם גם מתוכננת ומאורגנת היטב, שיעור בהיסטוריה לאומית בונה־אומה הוא כן היה. דוד בן־גוריון, האיש שהגה את המשפט ועמד מאחורי הפרטים של ניהולו, אמר: "לא מעניין אותי אם הם [צעירי ישראל והעם היהודי] רוצים לדעת את העובדות [הטרגיות] האלה. הם חייבים לדעת אותן. עליהם ללמוד את הלקח שיהודים אינם צאן המובל לטבח – אלא עם המסוגל להכות בחזרה – כפי שיהודים עשו במלחמת הקוממיות". הוא הכריז בראיון לנבו־נרב־טנימס (18.12.1960). באמצעות ארגון המשפט כמחזה־מוסר היסטורי הוא הפיק לא רק את החיבור החדש, המושהה, בין הישראלים כרוטי העבר לבין סביהם וסבתותיהם הנרצחים, אלא גם את הקשר הטלאולוגי, ההכרחי, בין ייסוריה וחורבנה של הגולה היהודית לבין הקמתה וזכות קיומה של ישראל, וכן את הסיפר הציוני הלאומי המיתי על כוח צודק ונורא הנבנה מאפר הנספים ומקבל מהם את צידוקו הבלתי מותנה.

והלך נלמד. הילד־החייל הישראלי הטוב, שלומד למות בחפץ לב על הגנתה של מולדת "קטנה ומוקפת אויבים", מאוימת תמיד, רכש במשפט אייכמן את דעת הטעם הנוסף של מותו האפשרי בקרב עם האויב הערבי, טעם התשובה על חולשת אבותיו שהלכו "כצאן לטבח" נוכח האויב הנאצי. חייל ישראלי, בן קיבוץ, כתב לחברתו, זמן לא רב לאחר תום המשפט, כשסיים לקרוא את הספר בית הבובות של ק. צטניק:

'לא מעכשיו לא מכאן', רומן מאת יהודה עמיחי, הוצאת שוקן, תל-אביב.

+ בקבלה, סרט בהפקתם של יורם ואלניה גרוס: גדעון זינגר ויעקב בן-סירא כשני דלפונים המאלתרים דרכים להרוויח כסף. < המשטרה מחרימה עותקים מספרו של עבד אל נאצר, הפילוסופיה של המהפכה, שמופיע בהוצאת הספרים הערבית של פאוזי אסמאר, איש מפ"ם לשעבר, בטענה שמקום ההדפסה לא צוין על הספר. < תוכנית ב' של התרנגולים. הכוריאוגרפיה של נעמי פולני זוכה לשבחים מפליגים. < שן-עין, תוכנית יחיד של אורי זוהר בחמאם. פזמונים, מונולוגים ואלתורים. < תיקון חצות, אורטוריה מאת מרדכי סתר, מוצגת בהיכל התרבות בתל-אביב. שימוש בנושאים ובמקצבים תימניים; תמליל: מרדכי טביב.

אוגוסט 7 < מתקבלים חוק רשות שמורות הטבע וחוק הגנים הלאומיים. 14 < שביתה באמקור, ביוזמת ועד הפועלים ובניגוד לדעת ההסתדרות: הפועלים דורשים לעבור ממעמד עובדים יומיים למעמד עובדים חודשיים. ההנהלה משביתה לחלוטין את המפעל, וההסתדרות לוחצת על הפועלים לחזור לעבודה. 16 < בהעיתון הדמוקרטי מופיע תרגום נאומם של נאצר לרגל יום המהפכה: "מה ביצעה מהפכת 1952 במצרים". < "איך לדבר עם הערבים?" רבישיח במערב בהנחיית גאולה כהן.

+ בבחירות לעיריית באר-שבע מתמודדת רשימה המורכבת כולה מעולים חדשים ממדינות שונות, ובראשה דוד חכם, עולה מעיראק, לשעבר סגן ראש העירייה, שפרש ממפא"י. מפא"י מציבה מולו את אליהו נאוי, יליד עיראק אף הוא, וזוכה לרוב במועצת העיר. רשימתו של חכם מקבלת שני מושבים. < מוקמת אחווה: תנועה פוליטית של יוצאי עדות המזרח. מקימי התנועה הם אישים פוליטיים, בעיקר במישור המוניציפאלי, שפרשו ממפלגותיהם. פותחים סניפים בערים רבות בארץ. רשימות המזוהות עם אחווה זוכות להצלחה מסוימת בבחירות לעיריית אשדוד ובאר-שבע. < רואה אור לא מעכשיו לא מכאן, רומן של יהודה עמיחי - להישאר בירושלים או לחזור לגרמניה. < אמנים יהודים החלו להפוך את המסגד של צפת לגלריה.

ספטמבר 1 < לוי אשכול מציג בממשלה תוכנית לפיתוח הגליל, בין השאר: הקמת 40 יישובים ושבעה מרכזים חקלאיים. 3 < נעצרים שני מורים ערבים שמכריזים על שביתת שבת במחאה על מצב החינוך בבתי הספר הערביים. 6 < בעקבות הבחירות לעיריית באר-שבע מסביר אליעזר ליבנה בהאבץ "מהי לבנטיניות": בניגוד למזרח האותנטי, בעל הקסם, אבל זר לתרבות הדמוקרטית, "לבנטיניות היא קליפה מערבית, רכרוכית, מזויפת וחולה, שנתקבלה בשכבות לא מעטות בארצות מזרחיות, ולא נתחזקה בתרבויותיהן המסורתיות. לבנטיני הוא מי שניתק מתוכו המזרחי ונאחז בקליפה מערבית". 9 < מוצאים צווי הפקעה לאלפי דונמים באזור נצרת, לצורך פיתוח נצרת עלית. 10 < מאות אנשים מתפרצים בפעולה מאורגנת, לעשרות בתי ספר של המיסיון. < ועידת הפסגה של הליגה הערבית מחליטה לפעול נגד הטיית מקורות הירדן על ידי ישראל, תומכת בהקמת ממשלה פלסטינית זמנית וממנה את אחמד שוקירי לעמוד בראש המשלחת הפלסטינית לאו"ם. 12 < התפרעות ממושכת של עשרות צעירים בכפר טירה, בעקבות הריסת בית שנבנה ללא רשיון. כעשרים איש נעצרים בצו מינהלי וכוחות משמר הגבול מסיירים במשך שבועיים בכפר. מעצרים נערכים גם בטייבה. הפגנות תמיכה של הוועד היהודי-ערבי לביטול הממשל הצבאי. < הוראה של המוסדות האחראיים: להפחית את מספר המקרים הסוציאליים בקרב העולים.

+ חוק גידול החזיר נכנס לתוקפו. עקב כך מועברים אלפי חזירים מאזור רמלה וחיפה לאזור נצרת. אלפים אחרים מושמדים. קיבוצים מנסים לטעון כי הם מחזיקים חזירים לצורכי מחקר. בדיר רעפאת שבפרוזדור ירושלים מוחים הנזירים ומאיימים לפנות לוותיקן, אולם נאלצים לחסל את החזירים שברשותם. < אלדובדו, סרט ראשון של מנחם גולן, על פי מחזהו של יגאל מוסינזון, זוכה להצלחה קופתית. < רואים אור: זכרים לנפשות, מאת הדסה מור: רומן מפתח על פרשת אהבים שניהלה המחברת עם משה דיין; סיפורי מישור, קובץ סיפורים מאת ס. יזהר: יזהר חוזר אל ילדותו במושבה. אליעזר שביד מסביר במשא כי חזרה זו "צפויה מראש", לאחר מיצוי חוויית המלחמה בימי צקלג: רק זו יכולה

של קורבנות השואה – לשפוט את הארכי-פושע הנאצי על פשעים נגד העם היהודי. המשפט היה אמור להוכיח ששופטי ישראל ומערכת המשפט הישראלית מסוגלים להציג את הבלתי אפשרי: גם לערוך משפט ציבורי, היסטורי, אידיאולוגי, חשוף לביקורת העולם, וגם לקיימו על פי כללי המשפט הפלילי הרגיל. לבסוף, המשפט היה אמור לספק לחברה הישראלית הצעירה אך כבר עייפה ושסועה, חוויה קתרטית מרפאת ולהפיק ממנה סולידריות לאומית חמימה.

המשפט מילא את משאלות מארגניו כמעט ללא קולות-נגד. אולם בשעה שישאל, ממורקת ומשוכנעת יותר מתמיד בצדקת קיומה, חגגה את ניצחונה על אייכמן, החל להתנסח הקול החתרני הפנימי, שהיה עתיד לאחר זמן קצר להישמע ולפורר את הנרטיב הציוני הרשמי מתוך הגלעינים הקשים והמאיימים ביותר של סיפור השואה. בשעה שאייכמן הוצא להורג – בקיץ 1962 – ישבה חנה ארנדט וניסחה את רשימותיה ממשפט ירושלים, שהפכו עם פרסומן, באביב 1963, בחמישה המשכים בשבועון האמריקני *The New Yorker*, ולאחר מכן בספר (Arendt [1963] 1994), כתב אישום בוטה ולא ותרני נגד המשפט ואופני ארגונו וניהולו. בבואה לירושלים כבר היו ברשימת פרסומיה של ארנדט שניים מספריה החשובים מקורבת הטוטליטריות והמצב האנושי (Arendt 1951; 1958), היא היתה עסוקה בכתיבת ספרה על המהפכה (Arendt 1963) ושמה הקדים אותה כאחד הפילוסופים הפוליטיים החשובים של מחצית המאה. היא חלקה עם רבים ממבקרי המשפט המתוכנן – משפטנים, פילוסופים – את ההשקפה שראוי יותר שבית משפט בינלאומי, ולא בית משפט ישראלי, ישפוט את אייכמן: ישראל לא היתה קיימת בעת ביצוע הפשעים; הפשעים בוצעו במקום אחר; אין זה ראוי שהקורבנות ישפטו את מבצע הפשע; הפשעים הם פשעים נגד האנושות ולא פשעים נגד העם היהודי לבדו – אלה היו רק כמה מטענות מתנגדי עריכתו של המשפט בישראל. "רק הבחירה של הקורבנות, לא אופי הפשע, היתה יכולה לנבוע מן ההיסטוריה הארוכה של אנטישמיות ושל שנאת יהודים", כתבה ארנדט לימים בספרה (Arendt [1963] 1994, 269). ומאחר שהיא סברה שבמרכז המשפט צריך להידון אופיו המיוחד, חסר התקדים, של פשעו של אייכמן, אופי מעשיו – ולא "ההיסטוריה הארוכה" של סבלות היהודים – נראה לה אופן ניהול המשפט בידי היועץ המשפטי לממשלת ישראל כהחמצה בלתי חוזרת.

ארנדט חששה מן הצביון הפדגוגי התעמולתי שמתכנן בן-גוריון להעניק למשפט, וחזתה את הדברים כמעט במדויק: "כמעט בטוח שיעשה מאמץ להראות לנוער הישראלי (וגרוע מזה) לעולם כולו... בין השאר שיהודים, שאינם ישראלים, ימצאו את עצמם שוב במצבים שבהם הם יובלו כצאן לטבח, וכן שהערבים פעלו יד ביד עם הנאצים. ויש אפשרויות נוספות לעוות את כל העניין" (Kohler and Saner 1992, 416). עם זאת, היא היתה אמביוולנטית יותר מרבים מעמיתיה ביחסה לעצם קיום המשפט בישראל. היא סברה אמנם שבית דין בינלאומי היה מתאים יותר. היא טענה שלישאל "אין זכות לדבר בשם יהודי העולם", אבל לעומת זאת

היא הכירה בזכותה של ישראל לדבר בשם הקורבנות, ולו משום ש"רובם (300 אלף) חיים עתה בישראל כאזרחיה", ומפני שלמען הקורבנות האלה "פלשתניה נהפכה לישראל"⁴. את יציאתה לסקר את המשפט, למרות הסתייגויותיה המוקדמות, היא הסבירה ב"חוב" שהיא חבה לעברה.⁵ "לעולם לא הייתי סולחת לעצמי אילולא הלכתי להתבונן פנים אל פנים באסון המהלך הזה, על כל הריקות המוזרה שלו", כתבה לפילוסוף הגרמני קרל יאספרס (Kohler and Saner 1992, 409-410), וכבר בהתייחסות מוקדמת זו לאייכמן עצמו היה כדי לבשר על התיוזה שלה בדבר הבנאליות של הרוע, שתכנים מושג חדש ללקסיקון הפילוסופי-פוליטי של המאה ה-20. כאשר דיברה על עברה, כמה שמחייב אותה להיות נוכחת במשפט, אפשר שהתכוונה רק לעברה הביוגרפי; להיותה יהודייה ילידת גרמניה שהיתה שותפה, כיהודים-גרמנים רבים, לאמונה בסימביוזה גרמנית-יהודית, עד שסימביוזה זו התמוטטה בצורה כה מרעישת עם עליית הנאצים לשלטון (היא עזבה את גרמניה ב-1933, לאחר ששחררה ממעצר הגסטפו בשל "פעילות חתרנית"); להיותה פעילה בחיים היהודיים ובארגון נים יהודיים, גם ציוניים, ולתודעתה העצמית כיהודייה, ולהשקפתה שהיות יהודי במאה ה-20 הוא באורח בלתי נמנע "עובדה פוליטית" (Benhabib 1995, 5-24). אבל לעברה היו שייכים גם מחקריות, הגותה האינטלקטואלית והשקפותיה על חברת ההמון הטוטאליטרית של המאה ה-20, שהנאציזם היה גילומה הקיצוני. השקפות אלה תחמו מערך שלם של סוגיות דיון שנגעו לאופי המשטר הטוטאליטרי ותפקודו היומיומי, למבנה אישיותו של האדם הטוטאליטרי הסמכותני, לקשר הייחודי בין המעוולים לבין קורבנותיהם, לשאלת האחריות האישית במצבים קיצוניים, וכן לשאלת הבחירה החופשית המבוססת על הרפלקסיה האינטלקטואלית והמנוגדת לכניעה, לצייתנות ולשיתוף פעולה.

חוב כלפי העבר, גאולתו של עבר זה מתוך אפלתו, חשיפתו וסיפורו, היו אפוא הכוחות המניעים שפעלו במשפט אייכמן – הן מצד המארגנים, הן מצד המבקרת. פרדוקסלית, העבר היה אותו עבר, הייסורים היו אותם יסורים. אבל סדר היום של ההווה, ומכאן גם נקודת המבט על העבר ופרשנותו, היו שונים לחלוטין אלה מאלה – וההתנגשות היתה בלתי נמנעת. שכן, בעוד שבן-גוריון ביקש להתיך מתוך סיפור הכאב הזה אומה אתנית מחושלת וחרוקת שיניים, וממילא חשדנית כלפי העולם – ביקשה חנה ארנדט לראות, באמצעות שפיתו של אייכמן, קהילה אוניברסלית-סטית ביקורתית בפעולה, מתדיינת ובעלת יכולת רפלקסיה עצמית, המסוגלת להכיל בתוכה קולות רבים ומנוגדים, ובעיקר לדון בשאלות המוסריות הפילוסופיות הגדולות שמשפט כזה היה יכול לזמן. בהתפרצה אפוא לכיתה הלאומית שמדינת ישראל ארגנה בבית העם בירושלים, בהביאה אתה את מטענה האישי הייחודי של שמה, של חייה, של מינה (ברוב הדיונים והחוגים הפילוסופיים, שבהם היתה מעורבת, היתה אשה יחידה בין גברים) ושל עיסוקיה האינטלקטואליים – חנה ארנדט לא היתה יכולה שלא לעורר סערה. בראותה את אייכמן "בשר ודם" בפעם הראשונה באולם בית המשפט, היא הופתעה בעצמה מן האדישות

לשמש מפלט מהמציאות, ולאפשר את הגשמת המשאלה הנבוכה והאנרכית שבאה לידי ביטוי מגומגם בסיפור המלחמה. < תיאטרון עונות מציג את אבלקינו, מחזה של נסים אלוני, בהשראת הקומדיה דל־ארטה.

אוקטובר 11 < העיתון בדמוקרטי מכרסם נוסח חוזה נישואין אזרחי. 12 < הליגה למניעת כפייה דתית מארגנת הפגנות נגד החרדים. 14 < מוקמת המכללה לביטחון לאומי. 21 < אשכול מודיע על הקלות בממשל הצבאי: מרבית ערביי הגליל והמשולש, למעט "יסודות מסוכנים", לא יזדקקו לאישורי תנועה כדי לצאת מתחומי הממשל. 31 < אלפים מאנשי נטורי קרתא מפגינים בחצרות בתי אונגרין בירושלים נגד פתיחת מעבר מנדלבאום בשבת, ונגד נוכחות מוגברת של אנשי משמר הגבול בשכונה, עקב יידי אבנים על סיור משטרה. עמרם בלוי נואם ביידיש: "אנחנו מפחדים מן הכופרים יותר מאשר מן הערבים".

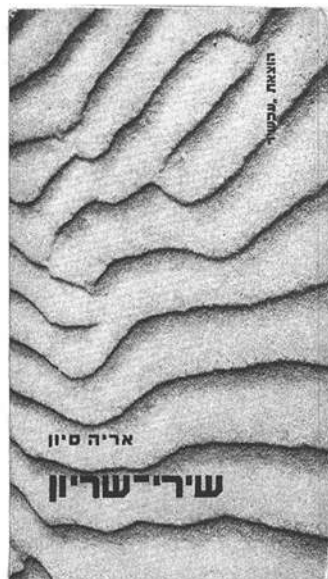
+ מתחילות חפירות ארכיאולוגיות במצדה. < יוסף שמואלי כותב בהמודיע: "אנחנו נמצאים בגלות. המחנה החילוני אינו מוכן עוד לדריקים, ואפילו מקוצץ עם המחנה הדתי. הוא שואף לדחוק את רגלי היהדות מאחורי ביצורי ההגנה שלה".

נובמבר 4 < נפתחים דיוני הוועדה המדינית של האו"ם בנושא הפליטים. נמנעת הופעה קבוצתית של משלחת פלסטינית בראשות אחמד שוקיירי; חברה מופיעים לבסוף כדוברים בודדים. 5 < בבחירות למועצת העובדים של חברת החשמל זוכה להצלחה רשימת "נאמני הציבור", שמקורותיה בוועדי הפעולה של העובדים. שום נציג של מפא"י לא נבחר. 8 < נסים אלוני מגיב בראיון במשא לתמיהה הקבועה של המבקרים על הנושאים הזרים של מחזותיו: "כתבתי פעם מחזה על אבי שבנה בית. זה היה מחזה ישראלי, וזה היה איום". 21 < הפגנה של תנועת הכוח השלישי בתל־אביב בעד החזרת הפליטים, ביטול אפליית הערבים וביטול הממשל הצבאי. < מתקבלת הצעה אמריקנית באו"ם, הקוראת לממש את ההחלטה מ־1948 בעניין שיבת הפליטים הערבים ופיצויים.

+ רואים אור: שלושה שעזבו, רומן של יהושע בר־יוסף על דרכו של נער ממאה שערים, בשנות השלושים, להתפקדות ולחיים ריקניים; שיבים ללואיס, מאת יאיר הורביץ. < מאוכלסת היאחזות מי־עמי בוואדי עארה, יישוב יהודי ראשון באזור; מבני בטון חסיני כדורים מחכים מראש לגרעין הנח"ל המתיישב במקום. < אשת הגיבור, סרט בבימויו של פיטר פריי, לפי סיפור של מרגוט קלאוזנר: אלמנת מלחמה, חברת קיבוץ, שומרת אמונים לבעלה שנפל עד שהפריח האמריקני המחזר אחריה מתגלה כגיבור המוכן לחרף את נפשו. < הנוש, מחזה של משה שמיר, מוצג בהבימה: יליד ישראל מתחזה לניצול שואה שנפטר, מקבל את כספי השילומים המגיעים לו ויורש הון עתק. ברקע: קטעים מוקלטים ממשפט אייכמן. דליה רביקוביץ מוחה במשא על הייצוג הדרמטי הלא־הוגן של קורבנות השואה, החל במשפט וכלה בהצגה: "כדאי שנכיר סוף־סוף בעובדה שהם [קורבנות השואה] אינם ניצבים עוד. גם לא על דרך משל, וכוונות טובות בלבד אינן מספיקות כדי שנציב אותם לרצוננו בזוויות תיאטרליות".

דצמבר 18 < הממשלה מחליטה לקצר את שירות החובה בארבעה חודשים ולהעמידו על 26 חודש לחיילים ו־20 לחיילות. < שר החינוך, זלמן ארן, מודיע על שינויים מבניים במערכת החינוך: תלמידי בית ספר יסודי יחולקו להקבצות לפי רמות במקצועות אנגלית, חשבון ועברית. כשליש מההורים ישוחררו מתשלום שכר לימוד בתיכון. 30 < לאחר ישיבה של נציגי מפא"י, מפ"ם ואחדות העבודה, מחליטים להזמין את מפ"ם להצטרף לממשלה.

+ עיתונים מדווחים על עולים המסרבים להתיישב באזורי פיתוח, כמו הגליל ואילת, בניגוד להוראות המוסדות המיישבים. למכתב נוזף בעולים הוותיקים שכתבו לקרובי משפחותיהם היכן כדאי לגור; ביקורות בעיתונים אחרים על טיפולה הנוקשה של הסוכנות בנושא. < רואים אור: לילה אבוב, ספר שירה של דן עומר; קובץ שירים דרכי בני חובין של המשורר הערבי מחמוד אל דסוקי מוחרם מבית הדפוס של אל איתחאצ בעת הדפסתו.

'שירי שריון', שירים מאת אריה סיון, הוצאת עכשיו, תל־אביב.

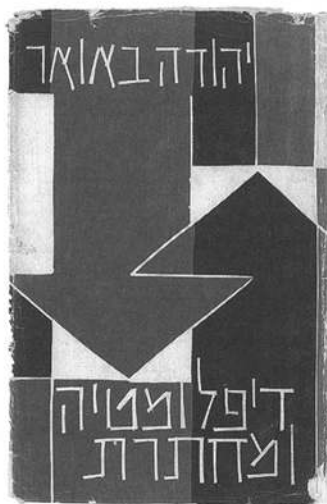
שהרגישה לנוכח בינוניותו ועליבותו, כאילו כל התיזות שלה נתגשמו באיש האפור הזה. הוא נראה לה "nicht einmal unheimlich" ("אפילו לא מבעית-מסתורי"). היא כתבה במכתב לבעלה⁶. באופן פרדוקסלי, היתה זו היא שנהפכה בפרשה זו ל-unheimlich, לאיום טורדני, בלתי צפוי, ועל כן מאיים שבעתיים. כזה היה גם היחס אליה ואל ספרה Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil (1963/1994) – עיונות מאוימת ותוקפנית, ולכן גם אטומה לתובנות המשחררות שהיו בספר. אזרחית עולם זו, שיהודיותה היתה בשבילה עובדת חיים שאין עליה ערעור;⁷ הומניסטית אינטרנציונליסטית זו, שהסתייגה מכל אידיאולוגיה וכל צורה של לאומיות, אשר לא היתה יכולה, עם זאת, לדמיין לעצמה עולם שבו ישראל אינה קיימת (Brightman 1995) "אחת משלנו" מורדת זו, שהאמינה כי יש למרוד קודם לכל בתוך החברה שבה אדם חי, ולא רק נגד אחרים; הכבשה השחורה של המשפחה – האשה שגילמה את כל אלה נהפכה למימוש המושג הפרוידיאני Das Unheimliche: קרובה אבל מרוחקת, בת משפחה הנושאת בחובה איום סתום, שייכת אבל בהיבט גם חותרת מבפנים וחושפת באורח מסוכן את הסודות הפנימיים הכמוסים ביותר; בקצרה, משהו, כלשונו של פרויד, שמוטב היה לו נשאר סמוי מן העין, שתוק – אך יצא לפתע אל האור וקרם צורה וקול.

בדרך שבה דיווחה על המשפט, חנה ארנדט אכן פרעה את הסדר המוכתב והמאורגן מראש של הדברים. היא פירקה את התמונה הכוללת, המניכיאית והמיתית של השואה, שמארגני המשפט הציגו. היא לא היתה "נושאת סוד" (זה ביטוי שלה בספרה ביחס לאייכמן) אלא מוליכתן של תזות קשות, טורדניות, בדבר מהותו של הרוע; בדבר התמוטטותה המוסרית של חברה מזהוגנת והקלות שבה רצח המונים יכול להפוך ל"נורמלי"; בדבר הצורות המעודנות, הבלתי רצוניות לעתים, של ציות ושיתוף פעולה עם מעשים רצחניים (Bernstein 1996, 159); ובדבר החולשות וחוסר האונים המובנים של היהודים, שנבעו דווקא מארגונם, וכן בדבר חולשתה של המנהיגות היהודית.

הביקורת שלה נעה על פני כמה צירים נרטיביים, שנארגו זה בתוך זה כמעט ללא הפרד: הצייר האחד היה סיפור המסגרת של המשפט עצמו, ובו נכללו לכידתו של אייכמן, נסיבות ארגונו וניהולו של המשפט, הדפוס האידיאולוגי-פוליטי של המשפט והדמויות המרכזיות שהשתתפו בו – מבן-גוריון, שעליו כתבה כי הוא הוגדר בצדק "אדריכל המדינה", ואשר היה לדבריה "מנהל הבמה הסמוי של כל הליכי המשפט" (Arendt [1963] 1994, 5). דרך השופטים שביחס אליהם, ובעיקר לגבי ראש ההרכב, משה לנדוי, היו לה מלים טובות לרוב, ועד ליועץ המשפטי לממשלה, גרעון האוזנר, התובע במשפט, שכנגדו פיתחה בזו של ממש. הצייר הנרטיבי האחר היה ציר אייכמן או ציר האדם הטוטאליטרי, האזרח הבורגני הרגיל והתנהגותו במסגרת של משטר טוטאליטרי ומצב קיצוני כפי ששררו בתקופה הנאצית. על פי ארנדט, זה היה צריך להיות לבו של המשפט: בירור האופן שבו אדם רגיל (common man), כעין כל-אדם, נהפך לרוצח כל כך לא רגיל (שם, 246). מאחר שישראל העמידה,

לצרכיה הפוליטיים, במרכז המשפט את האנטישמיות לדורותיה כיישות טרנסצנדנטלית העולה מנבכי ההיסטוריה, וכן את גילומה הדמוני, הסדיסטי, הנאצי – היא החמיצה, לטעמה של ארנדט, את הבנתם של תופעות אושוויץ ושל הפשע מסוג חדש, שביצעו הנאצים, השונה במוחלט מכל פשע אחר בהיסטוריה. וכך, הקטסטרופה של השואה הובנה לא בתור "פשע חסר תקדים של רצח עם", פשע מובהק של העת החדשה, אלא רק כ"פשע העתיק ביותר שהם ידעו וזכרו". הפרספקטיבה הבלעדית של ההיסטוריה היהודית, ששימשה לא רק את התובע אלא גם את השופטים, גרמה לכך ש"אף לא אחד מן המשתתפים הגיע להבנה הבהירה של הזוועה הממשית של אושוויץ, שהיא שונה בסוגה מכל זוועות העבר" (שם, 267). ישראל, טענה ארנדט, לא היתה צריכה לגרור לאולם המשפט אלפי שנות אנטישמיות כדי להצדיק את קיומה, או את עריכת המשפט. ריבונותה המדינית של ישראל הפכה את היהודים לעם בין העמים, למדינה בין מדינות, התלויה בשלב זה בפלורליות שאינה מתירה עוד את הדיכטומיה [הדתית] העתיקה בין יהודים לגויים, כתבה ארנדט (שם, 11). אם אמנם רואה ישראל את עצמה מדינה רציונלית, חילונית ומודרנית, היה עליה לשפוט את אייכמן במסגרת מושגית זו. בהימנעותו של בית המשפט מן הדיון העקרוני, המושגי, בסוג הפשע של אייכמן ובסוג הספציפי של הפושע – תוצר של משטר טוטאליטרי קרימינלי – הוחמץ האתגר המוסרי והחוקי החשוב ביותר של משפט אייכמן (שם, 26).

ציר נרטיבי ביקורתי נוסף, שתפס יחסית מקום מועט בספרה של ארנדט (עמודים ספורים בלבד), ולעומת זאת היה כנראה המניע הפנימי המרכזי לפריצתה של המחלוקת הנסערת סביב הספר, היה הדיון בחלקם ההיסטוריים של המנהיגים היהודים ומועצות היהודים במזרח אירופה ובמרכז, בשואת היהודים ובתהליך השמדתם. ארנדט העלתה פרק זה בשואה, למרות שבית המשפט לא דן בו באופן פורמלי, מכיוון שעניין זה של שאלת שיתוף הפעולה של הקורבן עם הרוצח העסיקה אותה עוד קודם בעבודתה; מכיוון שהיא היתה ערה לתקדים של משפט קסטנר, ומפני שהיא חשה שטראומה זו רוחשת מתחת לפני השטח כמבקשת להתפרץ ולהתבאר, ובית המשפט מונע זאת. אך בעיקר היא עשתה זאת "כיוון [שפרק זה] מציע את התובנה המהממת ביותר ביחס לטוטאליות של ההתמוטטות המוסרית שחוללו הנאצים בחברה האירופית המזהוגנת – לא בגרמניה לבדה, אלא כמעט בכל הארצות, לא רק בקרב הרוצחים אלא גם בקרב הקורבנות" (שם, 125–126). פרק "מועצות היהודים" היה, לדבריה, "ללא ספק הפרק האפל ביותר בסיפור האפל כולו" (שם, 117). האמת המרה היתה, לטענתה, שארגונם של היהודים באירופה והנהגותיהם, ששיתפו פעולה עם השלטונות הנאציים (היא השתמשה במלה Cooperation ולא במלה הטעונה יותר Collaboration), תרמו לגודל האסון. שכן, "אילולא היו היהודים מאורגנים ואילולא היתה להם הנהגה, היה כאוס והיה סבל גדול, אבל המספר הכולל של הנרצחים היה קטן יותר" (שם, 124). היא לא ציפתה מאנשים מבוגרים, בעלי משפחות, שיתמרדו ויקחו נשק בידם. השאלה הרטורית החוזרת של התובע לעדים

'דיפלומטיה ומחתרת', מאת יהודה באואר, ספרית פועלים, הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, תל-אביב.

ינואר 3 > "הפלישה השבדית לאילת", כתבה על תיירות משבדיה לאילת במוסף הארץ. תמונה: "האחיות התאומות אולה וקארין מטפלות באחיהן הקטן. בלילות הן מרבות לרקוד טוויסט". >5 האפיפיור פאולוס השישי מבקר בישראל. >8 בועז עברון כותב בהארץ על הפרובינציאליות של התרבות הישראלית, על פחדים מלבנטיניזציה תרבותית ועל חששות להיפתח להשפעות חיצוניות, "כן יעקרו אותו צמח עדין וטהור – התרבות העברית והישראלית השורשית". הניתוק מהעולם וההתכנסות במציאות המקומית הרדודה מאפשרים, לדבריו, פריחה של "כנופיות ספרותיות קטנות המנהלות ביניהן לוחמה זעירה שאיש אינו יודע עליה". >13 ועדת השירותים הציבוריים, שבחנה את עבודת משרד הסעד, מגישה המלצותיה. במוקד ההמלצות: ראיית המשפחה כיחידה שלמה הנזקקת לסיוע, והצורך בהגשת טיפול שיקומי. > בג"ץ דוחה את ערעור בני השבט ערב אל סואעד ומורה על פינוי 60 משפחות והריסת בתיהן. ביוני יתחילו להרוס את הבתים. >28 עשרים ושלושה ילדים נפטרים מחצבת בכפרים קטרא ויאנוח בגליל. המגיפה תתפשט לכפרים ערביים ודרוזיים נוספים בגליל, ועוד חמישים ילדים ימותו. משרד הבריאות יקים ועדת חקירה.

+ שמחה פלאפן כותב בניבאוטלוג על המבוי הסתום סביב בעיית הפליטים ועל דיוני סרק בנושא, שאינם אלא המשך המלחמה במלים. > חלק מהיהודים, שפנו מאלג'יריה לצרפת, מגיעים לישראל. מחנה מעבר מוקם במרסיי, שם עוברים העולים בדיקות רפואיות ונפישות. ד"ר וולף, הרופא האחראי, מזים בשיחה עם חיים גורי את הטענות כי רב מספר החולים בין העולים: "לארץ עולה חומר טוב". גורי כותב על האכזבה מכך שמנהיגות הקהילה מסרבת לעלות לישראל. > רואים אור: ישראל ערב: חימוש או פירוז אטומי, קובץ מאמרים של הוועד למען פירוז גרעיני של האזור. ביקורת עקרונית על פיתוח נשק גרעיני בישראל, בצד ביקורת על הליכי הפיתוח: הסודיות והיעדר הביקורת הציבורית; בין המתים ובין החיים, רומן מאת יונת ואלכסנדר סנד. מחברתזבח השמש, קובץ סיפורים קצרים של מוחמד עלי טה.

פברואר 18 > בג"ץ מאשר את הוראתו של הממונה על מחוז הצפון לסגור את עיתון אל-ארב. >22 מועצת מפ"ם מחליטה ברוב גדול שלא להיענות להצעה להצטרף לממשלה, עקב הימנעותה של זו האחרונה מנקיטת מדיניות לצמצום הפערים החברתיים. >25 שר הפנים מודיע כי יקבע צווים מינהליים שלא יאפשרו לעולים חדשים לקבל דרכון ישראלי במשך שנה, בין השאר כדי למנוע "התנהגות שאינה הולמת את אזרחי המדינה, תופעה המוציאה דיבה רעה על המדינה ועל יושביה".

+ ג'וזף א. ג'והנסון, שליח ועדת הפיוס של האו"ם לנושא הפליטים, מתפטר מתפקידו לאחר שממשלות האזור דוחות את הצעתו לפתרון בעיית הפליטים. כמה חודשים לאחר מכן, לאחר שגירסאות מעוותות של הצעתו מתפרסמות במקומות שונים, מסביר ג'והנסון את קווי היסוד שלה: ישראל תקלוט בהדרגה, ולפי יכולתה, מספר לא רב של פליטים, ובמקביל ישוקמו פליטים, בשיעור דומה, במצרים; לא יהיה הסכם כתוב אך תינתן ערבות בינלאומית. ג'והנסון מסביר כי מנהיגי שני הצדדים משוכנעים בצדקתם, חושדים במתווכים, וכי מתקיימת ביניהם תקשורת מעוותת, שיסודה בבורות. > רואים אור: ספר השירים של אברהם שטרן (יאיר); סיפור אנטון הארמני, קובץ סיפורים של בנימין תמוז, על רקע ארץ-ישראל שלפני קום המדינה; בניא בפובה, סיפורים על פליטי שואה באירופה לאחר המלחמה, מאת אהרן אפלפלד.

מרס 4 > נדחות שתי הצעות חוק, של מפ"ם ושל מק"י, להסדרת הטיפול ברכוש הווקף המוסלמי וניהולו לטובת העדה המוסלמית. הרכוש מועבר ברובו לרשות האפוטרופוס על נכסי נפקדים. >18 בעולם הזה מדווח כי החשיש, שהיה נחלת העולם התחתון, חודר לחוגי החברה הגבוהה. >25 סיפור מפתח על רשת החבלה הישראלית במצרים, עד להתפטרות לבון, מופיע בעולם הזה בכותרת "פרשת אלכסיס".

+ רואה אור המהפכה האשכנזית, מאת קלמן כצנלסון, אינטלקטואל רדיקלי מחוגי הרביזיוניסטים: המהפכה הציונית היא מהפכה אשכנזית; הישגיו של "העם האשכנזי" בבניית המדינה נתונים בסכנה בגלל נחשלותו של "העם הספרדי".

למה לא התמרדו נראתה לה "טפשית ואכזרית". מרידות היו מנת חלקם של מעטים, מיעוט זעיר, ובנסיבות שהיו, "היה זה נס" ש"מיעוט כזה היה קיים" (שם, 122-123). כל מה שביקשה ארנדט היה סירוב, סירוב לעשות, סירוב לשותף פעולה: "כדי לא לעשות דבר, אדם לא היה צריך להיות קדוש, אדם רק היה צריך לומר: איני אלא יהודי פשוט ואין לי רצון למלא כל תפקיד אחר... לאנשים אלה עדיין היתה מידה של חופש פעולה" (Arendt 1964, 207). מידה קטנה כזו או אחרת של בחירה היתה בכל זאת גם בקרב הרוצחים וגם בין הקורבנות. מימושו של חופש זה, גם במחיר החיים, היה בשביל ארנדט תמצית האנושיות. וכשם שהיא בירכה על הופעתם בבית המשפט של אנשי המחתרת היהודים ועל עדויותיהם – גם אם הדבר לא הלם לדעתה את ההליך המשפטי הנאות – "שסילקו מעט את קללת שיתוף הפעולה הכללי ואת האווירה המרעילה שאפפה את הפתרון הסופי" (Arendt [1963] 1994, 123). כך היא נאחזה גם בסיפור שסיפר לבית המשפט אבא קובנר על הסרג'נט הגרמני אנטון שמידט, שסייע ללוחמי המחתרת היהודים עד שנתפס על ידי הגרמנים והוצא להורג. אנטון שמידט היה בשבילה הרגע הזוהר, הגואל, של המשפט; האור שבקע מאפלת אירופה. מבחינה פוליטית הלך של אנטון שמידט היה, לדבריה, שבתנאים של טרור רוב האנשים יצייתו, אבל כמה מהם לא יצייתו – ממש כשם שהלך ביחס לארצות שהפתרון הסופי הוצע להן היה, שזה "היה יכול להתרחש" ברוב המקומות אבל לא התרחש בכל המקומות. מבחינה אנושית – היא הוסיפה – "לא דרוש יותר, וגם אין זה סביר לבקש יותר, כדי שהפלנטה הזאת תישאר מקום ראוי לחיי אדם" (שם, 232-233).

חטאי הספר Eichmann in Jerusalem היו לא מעטים. היו בו שגיאות עובדתיות, היסטוריות, רבות מדי, ובכעסה העצום, ובציפיותיה הלא-ריאליות מבני עמדה-שלה אחרי החורבן של השואה, לא מצאה ארנדט לעתים קרובות מדי את המלים המדויקות – ובעיקר לא את הטון הנכון – כדי להפוך את השקפותיה המאתגרות לנגישות ומקובלות יותר. אבל הסערה שפרצה סביב הטקסט, בעת שפורסם בהמשכים בננו-נובמבר, סערה שהיתה גם מאורגנת, כפי שטענה ארנדט, וגם ספונטנית, קיבלה ממדים פתולוגיים. ארנדט הואשמה בפרימת הסולידריות היהודית, בבגידה בעמה, בסימפטיה לאייכמן, בהשוואת הנאציזם לצינונות ובהשוואת היטלר להרצל ובשנאה עצמית חולנית. הפרסומים והאירועים סביב הרשימות ואחר כך סביב הספר, בעיקר בארצות-הברית ובאופן מדויק יותר בקרב יהודי אמריקה, נהפכו לאקט של גירוש מן הקהילה (וגירוש הדיבוק). אירוע יהודי-אמריקני זה, שנמשך בשלבו הראשון במשך כל שנות השישים, ושנגזרותיו האירופיות והישראליות היו רק הד קלוש שלו, תועד כבר בהרחבה (Cohen 1993). הפרק הישראלי ידוע פחות. עיתון הארץ פרסם בשני המשכים קטעים מרשימותיה של ארנדט (הארץ, 23-18 באפריל 1963), אך מעבר לכך ספרה נשאר מחוץ להישג ידם של קוראי העברית. הוא מעולם לא תורגם – דרך בדוקה להשתיק קולות טורדניים. רוב המאמרים שראו אור בארץ בעקבות פרסום רשימותיה

וספרה של ארנדט נקטו כמעט אותה לשון של המאמרים היהודיים-אמריקניים, כאילו עמדה מאחורי התופעה עבודת תזמור ותיאום מדויקת. מאמר התגובה הראשון שהתפרסם בישראל, היה זה של שלמה גרודזנסקי בעיתון בבר, בתחילת מאי 1963, כלומר בטרם יבש הדפוס על רשימותיה של ארנדט (גרודזנסקי 1963). המאמר ראוי לציון מכמה בחינות: הוא נתן את הטון למאמרים שבאו אחריו; הוא נכתב על ידי אינטלקטואל נחשב של התקופה, עורך כתב-העת אמנות; ופורסם בעיתון יומי גדול; מועד פרסומו מעיד שלכותב לא היתה שהות ראויה לקרוא ביסודיות ובעמקות טקסט מורכב ורב-פרספקטיבות של כ-70 אלף מלה. אבל יותר מכל דבר אחר, המאמר העיד על היעדר נכונות להרהר בתיוות של ארנדט, להתעמק בהן ולערוך באמצעותן כעין אקט של התבוננות עצמית. כותרת המאמר, "גב' ארנדט בין בקבוקי הבושם", התייחסה לאכסנייה שבה פרסמה ארנדט את מאמריה, כתבי-עת אמריקני מפואר במושגי הזמן ועשיר במודעות אופנה. אבל התת-טקסט של הכותרת היה, כמובן, מה לאשה זו ולעניין רציני כל כך כמו השואה. "חמישה שבועות, מדי שבוע בשבוע, עשתה גב' ארנדט את דרכה בין בקבוקי הבושם לערי-מות החזיות [כך!], כשהיא נושאת את דבריה על משפט אייכמן", כתב גרודזנסקי. על פי קריאתו את ארנדט, היא טענה כי "את ששת המיליונים השמידו לא הגרמנים או הנאצים אלא המנטליות הביורוקרטית". לדבריו, השקפותיה של ארנדט על השואה היו זהות בעיקרן לאלה של אייכמן, כפי שבמאמרים קודמים שלה היא השוותה בין הגזענות הנאצית לצינונות, ובין היטלר להרצל. לבסוף, פנה גרודזנסקי אל הטקטיקה המנצחת תמיד בדיונים פתולוגיים מסוג זה: "ארנדט היא ברייה תמהונית", הוא קבע והודה שקשה לו לרדת לעומקה של "נשמה יהודית-פרוסית זו", התגלמות "השאור המפורר" היהודי "הממאיר", "הרעל האוכל בנושאו עצמו, ועל כן נודד הוא עמו בכל אשר ילך – עד אושוויץ ועד ירושלים..." (שם).

מה שצריך להפתיע את מי שקורא היום בטקסט הזה, הוא לא שהיו טקסטים כאלה ושזו היתה רוחם, אלא מכך שהיו כה מעטים. ככלל, הדיון בספרה של ארנדט בישראל לא חצה את גבולות הקבוצה המצומצמת של אנשי המקצוע, עובדי מוסד יד ושם והמקורבים למשפט.⁸ כשנתלה אייכמן, ובוצע בו "הפתרון הסופי" הראוי לו, כניסוחו של נדבענת אהרונות,⁹ חתמה ישראל פרק. ובמידה שהיה דיון כלשהו, הוא נערך בחדר אטום. חנה ארנדט לא השתתפה/שותפה בו, וישראלים קוראי עברית בלבד, לא יכלו להיות שותפים לו. מכתבו הגלוי של גרשם שלום לארנדט, על אף שהתפרסם בארץ פעמיים,¹⁰ היה שייך לדיון היהודי-גרמני והיהודי-אמריקני יותר מאשר לדיון הישראלי. שכן, מי שקרא אותו בארץ, קרא אותו בחלל ריק – ללא הטקסט של ארנדט עצמה, וגם ללא תשובתה. מכתבו של שלום הוא לבטח אחת התגובות המפורסמות על ספרה של ארנדט, בעיקר בזכות מחברו ומלות המפתח של המכתב הקובעות שארנדט חסרה אותו דבר-מה קשה לניסוח הקרוי "אהבת ישראל". קריאה מדוקדקת במכתבו של שלום, שביקש מארנדט רשות לפרסמו ברבים, מעלה עם זאת את החשד שהוא לא קרא בעיון את ספרה של ארנדט

‘סאלח שבתי’. כרזה לסרטו של אפרים קישון, מעצבת צילה מנוסי.

< התבוננות והמהפכה, מחזה של נסים אלוני, מוצג בקאמרי: שני פושעים נמלטים מגיעים לאי ויקטוריה ומחוללים בו מהפכה. > דו"ח מצב של הוועד לביטול הממשל הצבאי: ערבים תושבי האזורים הנתונים לממשל צבאי רשאים ללון מחוץ לתחום הממשל, ולצאת ממנו ללא רשיון; אזרחים ערבים עדיין נדרשים לרשיון כדי להיכנס לתחומי הממשל, או כדי לעבור מאזור לאזור בתוכו; בחמישה כפרים חלה החמרה ותושביהם נדרשים לרשיון לכל יציאה מכפריהם, גם בשעות היום; סמכויות הממשל לסגור אזורים, לרתק תושבים לבתיהם ולשפוט אותם במשפט צבאי נותרות ללא שינוי.

אפריל 2 < משה דור כותב בעל המשמר על נעילת ועידת הסופרים: "שוב הושמעו אותן קינות על הניתוק בין הסופרים לבין העם ובינם לבין עצמם; שוב התריעו על סכנה ללשון העברית מהשפעות הלע"ז בארץ ודרשו לשקוד על טהרת השפה העברית ותקנתה במקומות ציבוריים". > 11 < ועידה ארצית ראשונה של הליגה למניעת כפייה דתית. > ועדת שרים לפיזור האוכלוסייה מגישה את מסקנותיה: כדי למנוע היווצרות אזור עירוני צפוף במישור החוף, יש לשלוח 60 אחוז מהעולים החדשים לאזורי פיתוח. > 17 < ידיעות על הפקעה מתוכננת נוספת של קרקעות בכפר אל מחר. > + משפחת שמחון, סרט שהופק בעקבות סדרת תסכיתים מצליחה בשם דומה בגלי צה"ל. בעיתונות סופגת הסדרה קיתונות של ביקורת: וולגרית, קולנית, צעקנית.

מאי 2 < עקב איומי קבוצת "מן היסוד" לפרוש ממפא"י, שולח אשכול מכתב לאנשיה שבו הוא מבטל את ההחלטה לסלק את לבון מתפקידיו במפלגה, וקורא להם לחזור לפעילות בה. בכינוס בחולדה מחליטים אנשי הקבוצה שלא לפרוש ממפא"י. הפילוסוף נתן רוטנשטריך נואם בכינוס על הבעיה שכנגדה ניצבת הקבוצה: במדינה לא נמצאה צורת ארגון להתנדבות ולחלוציות, לשימור וטיפוח הכוחות שהביאו להקמתה. > 4 < הכנסת קוראת לגרמניה המערבית להפסיק פעילותם של מדענים ומומחי טילים גרמנים במצרים. > 25 < בעקבות ועידת הפסגה של הליגה הערבית מכנס אחדד שוקיירי "קונגרס פליטים" בירושלים המזרחית. הכינוס מחליט על הקמת הארגון לשחרור פלסטין, בהנהגתו של שוקיירי.

+ שביתת האטה ממושכת של הדואר ורשויות המס, בניגוד לדעת ההסתדרות. < אבץ בחנקה, מחזה של הנרי דנקר, מוצג בתיאטרון זיז. > עוסק בפרויד ובימייה הראשונים של הפסיכואנליזה. < רואים אור: עוצמה ודמותה, מסות על שאלות מוסר ומדינה, מאת נתן רוטנשטריך; המעבדה, מאת שמעון בלס: רומן עשיר דמויות על החיים במעברה, מפרי עטו של עולה צעיר מעיראק; שהות מאונחבת, ספר שירה מאת דן פגיס.

יוני 5 < סדרת מאמרים של יאיר קוטלר בהאבץ על משרד הסעד, "מבצרו של בורג": קוטלר טוען שהמשרד נכשל בטיפול בפשיעת נוער ובאוכלוסיות נזקקות, ועושה שימוש פוליטי בכספי המשרד. > 10 < המוביל הארצי מופעל בראשונה. > 22 < חוק המקרקעין עובר בקריאה ראשונה. החוק מבטל את החלוקה לסוגי קרקעות המוגדרים בחוק העות'מאני לפי צורת הבעלות על הקרקע, ומחליף אותה בבעלות מלאה. > יושפעו בעיקר אדמות ה"מתרוכה": אדמות השייכות לציבור, לצורכי מרעה וכדומה, וכן אדמות ה"מוואת": אדמות נטושות שהבעלות עליהן נקנית בשימוש לאורך זמן, כגון שטחים שבדווים מעבדים. אדמות אלה יעברו ברובן לבעלות המדינה. החוק אמור להסדיר גם את הבעלות על אדמות הווקף. > + ממלא במקום, מחזה של המחזאי השווייצרי רולף הוכהות, מוצג בהבימה; עוסק בכנסייה הקתולית בתקופת השואה. המחזה עורר עניין, ביקורת וחשש עוד בטרם תורגם לעברית, והצגתו בישראל עוררה קולות מתנגדים, שמחו על עיסוק בשואה בישראל שלא מנקודת המבט של הקורבנות. < סאלח שבתי, סרטו של אפרים קישון, נהפך ללהיט: סיפור על משפחת עולים מצפון אפריקה המסתגלת לחיים בישראל; הווי המעברה והיחסים בין עסקני הממסד האשכנזים לעולים המזרחים. > רואה אור אמרי בהצגים, רומן ראשון של יהושע קנז: משפחה מסוכסכת במושבה ותיקה, בתקופת המנדט.

מצוטט אצל Lahav 1997, 161.

מכתבו של שלום נכתב ב־23 ביוני 1963. הוא התפרסם בדבר ב־31.1.1964, ואחר כך בקובץ דברים בגו (שלום 1982, 91–95).

בשלמותו, והתייחס בעיקר לוויכוח הפומבי סביב הספר. אין במכתב של שלום אף לא אמירה ספציפית, קונקרטית המסתמכת על הטקסט של ארנדט, ואשר לא נאמרה בדרך זו או אחרת על ידי מבקרים קודמים. נעדר ממנו גם ניסיון רציני להתמודד עם מושגיה של ארנדט. לעומת זאת, לא נעדרת ממנו נימת הנזיפה של מורה בתלמידתו החביבה שסרחה והביטוי "חנה יקרה" שוכן בכפיפה אחת עם הערות על "ריח של רשעות" העולה מהטקסט, על קשיחות הלב המתגלה בו או על "הלהיטות הדמגוגית" של הכותבת. הרי בסופו של דבר "את בת העם היהודי", כתב שלום לארנדט בנימה פטרונית (שם, 92).

זעירותה של הקהילה האינטלקטואלית הביקורתית המתדיינת, בישראל של שנות השישים, והיבדלותה בעיקר במרחב הצר של "השכונה הגרמנית" ושל האוניברסיטה העברית בירושלים; הקושי להישיר מבט אל המציאות האיומה של השואה, ובמיוחד הישראל-צנטריות של התקופה – כל אלה יכולים בוודאי להסביר במשהו את היעדרו של ויכוח-ארנדט מקיף במקום הטבעי ביותר כביכול לקיומו. תשובה אפשרית, מאוחרת, לשאלה למה לא נערך אז ויכוח, אפשר למצוא דווקא בדיון המתקיים בשנים האחרונות בישראל סביב עבודתה של ארנדט. זה דיון בינתחומי, ששותפים לו פילוסופים, משפטנים, אנשי מדע המדינה והיסטוריונים ישראלים. מעבר לכל דבר אחר, עניינו העיקרי של הדיון הוא ישראל. ארנדט היא המדיום.

עדית זרטל – מכון ארצות-הברית לשלום, וושינגטון

- 1 "איש מאתנו לא יצא מכאן דומה לעצמו", כתב חיים גורי (גורי תשכ"ג, 73).
- 2 ראו הפרקים על משפט אייכמן אצל שגב 1991; Lahav 1997.
- 3 בן-גוריון הואשם בין השאר בבגידה בזכר הקורבנות וב"מכירת" השואה. שבועיים לפני הודעתו בכנסת על לכידת אייכמן, הוא נועד עם הקאנצלר אדנאואר בניו-יורק ודרש ממנו עוד כסף ונשק (בר־זוהר 1977, 1370).
- 4 מכתב לקרל יאספרס, 23.12.1960, אצל Kohler and Saner 1992, 414–418.
- 5 ארנדט ל-Vassar College, 2.1.1961, אצל Young-Bruehl 1982, 329.
- 6 ארנדט ל-Blüchen, 15.4.1961, מצוטט אצל Young-Bruehl 1982, 329.
- 7 ראו תשובתה לגרשם שלום (Arendt 1978, 264). 15 שנה לפני המשפט כתבה ארנדט כי לא החליפה את שמה לשם בעלה, הגוי, כיוון שרצתה ששמה יזוהה אותה כיהודייה (מכתב מ־29.1.1946, אצל Kohler and Saner 1992, 31).
- 8 בין הפרסומים הרלוונטיים יש לציין את והיה העקוב למישוב, ספרו של יעקב רובינזון, איש צוות התביעה במשפט, שספרו ראה אור תחילה באנגליה כחלק מהוויכוח האמריקני, ואחר כך תורגם לעברית (רובינזון 1966) ואת מאמריהם של עקיבא ארנסט סימון וישראל גוטמן (סימון ארנסט 1963; גוטמן 1966).

יולי 2 < מוצבים סוריים יורים על חקלאים ועל סיור ישראלי. אבידות כבדות לסורים בחילופי האש. 6 < שר התחבורה, ישראל בריהודה, טוען שהכרחי להקים רכבת תחתית בתל-אביב. צופה שהתכנון והבנייה יימשכו כמה שנים. 5 < הארץ: ועדת שרים החליטה להעביר מבתייהן מאות משפחות ערביות שבתיהן ממוקמים מחוץ למפת הבנייה של כפרן ולהרוס את הבתים. 8 < ועדה לקביעת מדיניות הקרקעות, בראשות יוסף ויץ, מגישה את מסקנותיה. הוקמה בעקבות ספסרות קרקעות ועלייה תלולה במחירן, לאחר שהממשלה שחררה 100 אלף דונם למכירה. הוועדה לא מגישה מסקנות חד-משמעיות בנושא מכירת קרקעות המדינה, אבל ממליצה למצוא הסדר למכירת נכסים נטושים. < עצמות זאב ז'בוטינסקי מועלות לישראל ונקברות בהר הרצל. 15 < החלטה להקים בסיס צבאי על אדמות הכפר סח'נין. 23 < משרד הפנים מונע מקבוצת אל ארד' להירשם כעמותה. בג"ץ מאשר את הפסילה על סמך סעיף תקנון העמותה הדוגלת ב"מציאת פתרון צודק לבעיה הפלסטינית – תוך ראייתה כבלתי ניתנת לחלוקה – בהתאם לרצונו של העם הפלסטיני". לפני כן שלחה הקבוצה מזכרים לאו"ם ולנציגויות זרות בארץ, ובהם קבלה על היחס לערבים בארץ-ישראל, "העומדים מחוץ לחוק". 26 < שמונים משפחות עולים חדשים מצרפת מסרבות להתיישב באזורי פיתוח והן מורדות בכוח מן האוניה.

+ אולי תרדו שם, סרט על פי ספר בשם זה מאת פוצ'ו, הופך ללהיט: ילדי השכונה מאמצים זקן תמהוני ויוצאים אתו למסע בספינה על הגג. < עלי עצי הזית, שירים מאת מחמוד דרוויש. < הבית בבחוב סנט-פאול, רומן מאת יהושע אופיר על האצ"ל בירושלים: חיי מחתרת, טרור, אהבה ומוות. < ביקורת פנימית במשרד החינוך על שיטת ההקבצות שנוסתה בשנה זו בראשונה, בבאר-שבע. משרד החינוך מסרב לפרסם את תוצאות הניסוי, ועקב לחצים מודיע כי הניסוי הסתיים ב"הצלחה מסחררת", ללא פירוש נוסף. < מופסקות הצגות המחזה הממצבה, על פי ספרו של אהוד בן-עזר, בתיאטרון זוטא. גורמים בתיאטרון טוענים כי הדבר נעשה בעקבות לחצים פוליטיים של אנשי מפא"י, שלא אהבו את סיפור קניית הקולות המופיע במחזה.

אוגוסט 7 < דן מרגלית כותב במוסף הארץ על אורי דייוויס, צעיר יהודי תושב כפר שמריהו שעבר להתגורר בכפר הערבי דיר אל אסד, במחאה על הפקעת אדמות הכפר לצורך בניית כרמיאל. 23 < כינוס משכילים ערבים מתקיים בחיפה, ביוזמת המחלקה הערבית של מועצת הפועלים, בנושא: ייחודו של הערבי הישראלי. מארגני הכינוס מפקים חוברת המחולקת כחומר הסברה בכפרים. לדבריהם, בישראל נוצר טיפוס חדש של ערבי, שהאינטרס הייחודי שלו הוא שלום מכיוון שמלחמה היא סיכון לקיומו. החוברת קוראת להתלכד סביב המדינה למען שמירת השלום. 25 < קיבוץ גן שמואל מסרב לקבל לשורותיו זוג מעורב. האשה היהודייה היתה חברת קיבוץ גבעת השלושה וסולקה ממנו לאחר שנישאה לערבי.

+ אריה גלבלום מנסה להסביר בספר השנה של העיתונאים תופעה חדשה בתחום העיתונות בארץ, של עיתונאים שנהפכים לפרסומאים, לרוב תוך הבעת סלידה מעיסוקם החדש וממעבידיהם. גלבלום מסביר את התופעה בתחושת התלישות של עיתונאים המבקשים להשתלב בחיי המעשה, ובזלזול שלהם בחובתם הבסיסית לחשיפת האמת. < שלושה ספרי שירה חדשים רואים אור: חורף קשה, מאת דליה רביקוביץ; צפנת, מאת תרצה אתר; משהביל מישנה, מאת דוד אבידן; רואה אור ישראל והעולם הערבי, מחקר של המזרחן אהרן כהן. < דליה והמלחים, סרטו של מנחם גולן: דליה, בתם של מהגרים לקנדה, מתגנבת לספינה המפליגה לישראל. המלחים מגלים אותה ומנסים לסייע לה. בתפקיד דליה: נערת פלייבוי לשעבר, רוניק ונדל. בסרט סצינת עירום במקלחת, שמשקולי צנזורה צולמה מאחורי מסך אדים. 2 < המסע לנינוה, מחזה של יהודה עמיחי, מוצג בהבימה.

ספטמבר 1 < בג"ץ מחייב את הממשלה לשלם פיצויים לתושבים בכפר הערבי בית צפאפה, שרכושם הופקע לצורך גידור קו שביתת הנשק. 11 < ננעלת ועידת הפסגה הערבית השנייה בקהיר. במוקד הדיונים: תוכניות להטיית מקורות הירדן.

'מפגש, קובץ ספרותי עברי ערבי', גליון 1, מאי 1964, הוצאת הוועדה היוזמת לפעולה ספרותית עברית ערבית בישראל.